

Jan Eichler

Od Hirošimy po Bělehrad
Válka a mír v druhé polovině
20. století

Od Hirošimy po Bělehrad

Válka a mír v druhé polovině 20. století

Jan Eichler

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

Text © Jan Eichler, 2014

Cover photo © ČTK/AP, 2014

Illustrations © Jan D. Bláha, 2014

ISBN 978-80-246-2251-4

ISBN 978-80-246-2988-9 (pdf)

Publikace byla zpracována v rámci grantového projektu GAČR
13-26485S Globální prohibiční režimy.

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Věnuji památce svých rodičů Vladimíra a Miroslavy Eichlerových

Obsah

Seznam zkratek	13
Úvod	15
1. Teoretická východiska	21
1.1 Druhá polovina 20. století z pohledu teorie mezinárodních vztahů	21
1.1.1 Realismus jako skeptický náhled	22
1.1.2 Liberalismus a jeho optimistický přístup	22
1.1.3 Konstruktivismus a jeho důraz na bezpečnostní kulturu	24
1.1.4 Kritické teorie	24
1.2 Nejvýznamnější autoři a jejich teoretická inspirace pro hodnocení 20. století	25
1.2.1 Důvody volby jednotlivých autorů	25
1.2.2 Eric Hobsbawm a jeho „krátké 20. století“	26
1.2.3 Edward Carr a jeho pojetí dějin 20. století	27
1.2.4 Galtungovo pojetí negativního a pozitivního míru	28
1.2.5 Válka a mír podle Raymonda Arona	31
1.3 Metodologická východiska	33
1.3.1 Typ práce	33
1.3.2 Ontologické a gnozeologické pozice	34
1.3.3 Návaznost na Foreign Policy Analysis	35
1.3.4 Analytické vyprávění	36
Závěr kapitoly	37
2. Studená válka jako kolísání mezi pozitivním a negativním mírem	39
2.1 Hlavní změny po skončení druhé světové války	39
2.1.1 Poválečná předsevzetí a odhodlání	40
2.1.2 Změny na mapě poválečné Evropy	41

2.1.3	Hlavní vítězové druhé světové války a zásadní rozdíly mezi nimi	41
2.1.4	Důsledky druhé světové války pro země střední a východní Evropy	43
2.1.5	Ekonomická převaha Západu a její význam ve vojenství	44
2.1.6	Nová situace ve vojenství	45
2.2	Začátek studené války	47
2.2.1	Nový mezinárodní antagonismus	48
2.2.2	Základní vymezení studené války	48
2.2.3	Poměr sil na počátku studené války	49
2.3	První zlomové události v dějinách studené války	51
2.3.1	Nátlakové jednání SSSR a jeho hodnocení v USA	51
2.3.2	USA ve znamení střetu dvou přístupů k SSSR	52
2.3.3	Budování amerických vojenských základen	53
2.3.4	Dva projevy světodějného významu	54
2.4	Kennanovo vymezení podstaty nastupující studené války a Churchillův výrok o železné oponě	56
2.4.1	Churchillův projev o železné oponě	58
2.5	Jaderná strategie USA a její hodnocení v SSSR	59
2.5.1	Jedno memorandum, které bohužel zcela zapadlo	59
2.5.2	Dvě memoranda osudového významu	61
2.5.3	Report a orientace na totální válku	62
2.6	Trumanova doktrína	64
2.6.1	Historický kontext vývoje v Turecku a v Řecku	64
2.6.2	Řecká občanská válka	65
2.6.3	Chování SSSR	66
2.6.4	Mezinárodní důsledky Trumanovy doktríny	67
2.6.5	Základní otázky týkající se smyslu Trumanovy doktríny	68
2.7	Kennanova koncepce zadržování	68
2.8	Bezpečnostní hrozby na počátku studené války a jejich vyhodnocování	69
2.8.1	Oboustranné nadsazování bezpečnostních hrozeb	69
2.8.2	Vliv nástupu studené války na americkou strategickou kulturu	70
2.8.3	Snížení významu evropského pojetí vojenského manévru	70
2.8.4	Vliv hrozeb z počátku studené války na ruskou strategickou kulturu	71
	Závěr kapitoly	71
3.	Studená válka a její hlavní události	73
3.1	První etapa studené války ve znamení absolutního jaderného monopolu USA, 1945–1949	75
3.1.1	Pilíře jaderného monopolu USA	75
3.1.2	Blokáda Berlína	76

3.2	Druhá etapa studené války jako relativní jaderný monopol USA, 1949–1957	78
3.2.1	NSC-68 a důraz na totální charakter studené války	78
3.2.2	Korejská válka a její mezinárodněpolitické důsledky	79
3.2.3	Od korejské války k nové strategii NATO	91
3.2.4	Dopad korejské války na vztahy mezi USA a SSSR	92
3.2.5	Vytvoření Varšavské smlouvy jako odpověď na vstup SRN do NATO	93
3.2.6	Suezská krize, 1956	94
3.2.7	Maďarské události, 1956	96
3.3	Třetí etapa studené války jako vzájemné zaručené zničení	98
3.3.1	Základní charakteristika vzájemného zaručeného zničení	99
3.3.2	Sestřelení U-2 a jeho strategické důsledky	99
3.3.3	Strategie pružné reakce	101
3.3.4	Druhá berlínská krize jako přiznání prohry	102
3.3.5	Kubánská krize, nejvážnější krize studené války, 1962	104
3.3.6	Vietnam, druhá periferní válka, 1965–1973	107
3.3.7	Harmelova zpráva a stanoviska SSSR	118
3.3.8	Smlouva o nešíření jaderných zbraní, 1968	118
3.3.9	Pražské jaro a jeho brutální rozdrcení	119
3.3.10	Jaderná strategie ve znamení pokračujícího soupeření	121
3.4	Čtvrtá etapa studené války ve znamení strategie kontrasily	121
3.4.1	Základní charakteristika	121
3.4.2	Východní politika kancléře Brandta	122
3.4.3	Jaderné zbraně nové generace	123
3.4.4	Smlouva SALT I, 1972	123
3.4.5	Smlouva SALT II, 1979	124
3.5	Pátá etapa studené války ve znamení krize euroraket	125
3.5.1	Rozdílné přístupy k tzv. zbraním na válčišti	125
3.5.2	Invaze do Afghánistánu jako osudová chyba SSSR	126
3.5.3	Stagnace kontroly zbrojení	130
3.5.4	Cvičení Able Archer 83 jako vážné varování	131
3.6	Poslední etapa studené války, 1985–1990	132
3.6.1	Konec gerontokracie v SSSR	132
3.6.2	Ženeva, 1985	133
3.6.3	Washington, 1987, a Smlouva o likvidaci jaderných zbraní středního doletu	133
	Závěr kapitoly	134

4. Výjimečnost studené války a její dědictví	138
4.1 Charakteristické rysy studené války	138
4.1.1 Byla studená válka nevyhnutelná?	141
4.1.2 Tradiční proud a jeho argumenty	142
4.2 Mírová studia v době studené války	148
4.2.1 Mírová studia v USA	148
4.3 Studená válka z pohledu negativního a pozitivního míru	149
4.3.1 Základní pilíře Galtungova přístupu	150
4.4 Studená válka ve světle teorie Raymonda Arona	156
4.5 Rozdíly při budování	156
4.5.1 Vystupňovaná militarizace v 50. letech	158
4.5.2 60. léta ve znamení velmi vážné krize a dlouhé periferní války	159
4.5.3 Sovětské intervence ve vlastní sféře vlivu i za její hranicí	160
4.5.4 Poslední etapa ve znamení odklonu od Brežněvovy doktríny a od vzájemné konfrontace	160
4.5.5 Studená válka ve světle power parity theory	162
4.5.6 Kritická stanoviska posledního desetiletí studené války	164
4.5.7 Náhled kritických bezpečnostních studií	166
4.6 Cíle jednotlivých mocností	170
4.7 Souhrnné hodnocení studené války	171
4.8 Vítězové a poražení	173
4.9 Studená válka ve světle velkých teorií	174
4.9.1 Studená válka	174
4.9.2 Studená válka ve světle kritérií Raymonda Arona	175
4.10 Nejvýraznější osobnosti z doby studené války	177
Závěr kapitoly	179
5. Válka a mír v době globalizace	182
5.1 Zánik hrozby světové války a velká očekávání na počátku 90. let	183
5.1.1 Zánik sovětské hrozby totalitních režimů v zemích Varšavské smlouvy	183
5.1.2 Rychlý rozklad Varšavské smlouvy	183
5.1.3 Znovusjednocení Německa	184
5.1.4 Zánik sovětského impéria a úloha M. S. Gorbačova	185
5.1.5 Zánik hrozby vůči okolnímu světu	185
5.1.6 Geostrategická revoluce	186
5.2 Kontrola zbrojení a odzbrojení	187
5.3 Fukuyamův optimismus nazývaný „konec dějin“	189
5.4 Nové pojetí mezinárodní bezpečnosti v prvních letech po skončení studené války	190

5.4.1 Společná bezpečnost a všeobecná bezpečnost	191
5.4.2 Dimenze bezpečnosti po skončení studené války	192
5.4.3 Vojenská bezpečnost	192
5.4.4 Nevojenské dimenze bezpečnosti	194
5.4.5 Vzájemná propojenost nevojenských rozměrů bezpečnosti	197
5.4.6 Změny bezpečnostní strategie NATO	198
5.5 Partnerství pro mír	198
5.5.1 Rozvoj spolupráce s Ruskem	199
5.5.2 Rozšiřování NATO a jeho mezníky	199
5.6 Regionální války a jejich dopady na mezinárodní bezpečnost v posledních letech 20. století	204
5.6.1 Afrika ve znamení krutých občanských válek a genocid	204
5.6.2 Dvě zásadní změny v Asii	206
5.7 Války na území bývalé Jugoslávie	207
5.7.1 Základní charakteristika	207
5.7.2 Válka v Chorvatsku	208
5.7.3 Válka v Bosně a Hercegovině	209
5.7.4 Vyhrocování národnostních bezpečnostních dilemat	210
5.7.5 Stanoviska mezinárodního společenství	211
5.7.6 Kosovo od občanské války k „humanitárnímu bombardování“	212
5.7.7 Angažovanost mezinárodních organizací	214
5.8 Operace Spojenecká síla	218
5.8.1 Základní charakteristika	218
5.8.2 Významné pochybnosti, které už nic zpětně nezmění	219
5.9 Huntingtonovo varování před střetem civilizací	220
5.9.1 Kategorizace aktérů civilizačně rozděleného světa	220
5.9.2 Krvavé hranice islámského světa	221
5.9.3 Tři zásady jako klíčová část Huntingtonovy knihy	222
5.10 Hoffmannova koncepce střetu globalizací	224
Závěr kapitoly	225
Závěr	227
Summary	240
Seznam použité literatury	249
Jmenný rejstřík	267
Věcný rejstřík	270

Seznam zkratek

CFE	Smlouva o konvenčních ozbrojených silách (KOS) v Evropě	Treaty on Conventional Armed Forces in Europe
ELAS	Lidová národní osvobozenecá armáda	Ethnikos Laikos Apeleftherotikos Stratos
ICBM	Mezikontinetnální řízené střely	Inter Continental Ballistic Missiles
IRBM	Řízené střely středního dosahu	Intermediate-Range Ballistic Missiles
MRBM	Řízené střely středního dosahu	Medium-Range Ballistic Missiles
NAFTA	Severoamerická dohoda o volném obchodu	North American Free Trade Agreement
NPT	Smlouva o nešíření jaderných zbraní	Treaty on the Non-proliferation
NSC-68	Zpráva Národní bezpečnostní rady 68	National Security Council Report 68
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě	Organization for Security and Cooperation in Europe
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj	Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	Organizace zemí vyvážejících ropu	Organization of the Petroleum Exporting Countries
SACEUR	Vrchní velitel spojeneckých ozbrojených sil NATO	Supreme Allied Commander Europe (NATO)
UÇK	Kosovská osvobozenecá armáda	Ushtria Çlirimtare e Kosovës

Úvod

Tato monografie navazuje na knihu, která se věnuje první polovině 20. století a podrobněji se zaměřuje na první světovou válku, meziválečné období a na druhou světovou válku. Popisuje události, ke kterým ve světě došlo v poválečném období, tedy v letech 1945–1999. Na jejím počátku je shození amerických jaderných bomb na japonská města Hirošima a Nagasaki. Těmito údery byla ukončena druhá světová válka, která do dějin vešla jako nejkrvavější a nejničivější válka celých lidských dějin.

Naproti tomu na konci této knihy je první válka, kterou vedlo NATO jako mezinárodní organizace proti jedné konkrétní zemi. Stejně jako v případě Japonska v roce 1945 se jednalo o vzdušnou válku a hlavní údernou sílu dodaly a nejtěžší údery zasadily vzdušné síly USA, jakožto nejbohatší a vojensky nesilnější stát celého světa. Hlavním cílem soustředěného bombardování bylo Srbsko, a zejména pak jeho hlavní město Bělehrad, kde byly ničeny především civilní cíle, jež jsou nezbytné pro poválečné přežití národa.

A právě od dvou výše vzpomínaných leteckých bombardování uskutečněných v rozpětí 54 let je odvozen název této knihy – Od Hirošimy po Bělehrad. Znamená to, že tato kniha pokrývá časové období mezi lety 1945 a 1999. První bombardování uskutečněné na začátku srpna 1945 dovršilo válku, kterou USA vyhlásily Japonsku na konci roku 1941, a druhé bombardování vešlo do dějin jako první vzdušná operace, kterou USA uskutečnily pod hlavičkou NATO, jehož jsou od samého počátku jasným a nezpochybnovaným hegemonem.

Podtitul této knihy upřesňuje, že ústředním námětem je vývoj míru a války v dlouhém období mezi dvěma výše zmiňovanými spektakulárními leteckými operacemi, při kterých byla vědomě bombardována města s vysokou koncentrací civilního obyvatelstva. Společným cílem obou

operací bylo zlomit vůli k odporu, dosáhnout co nejrychlejší kapitulace a prosadit vlastní vizi poválečného uspořádání (v prvním případě šlo o východní Asii, ve druhém se jednalo o velice citlivou a výbušnou oblast Balkánu).

Celá monografie je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola je věnována teoretické inspiraci. Ve srovnání s předcházející knihou neopakuje vše, co bylo napsáno v její úvodní kapitole. Přebírá pouze její závěrečnou část, jež byla věnována hlavním autorům, kteří se problematikou války a míru ve 20. století zabývali. Těmito autory jsou Eric Hobsbawm, Edward Carr, Raymond Aron a Johann Galtung. Jejich společným jmenovatelem je to, že napsali díla, která s přibývajícimi lety nejenže neztrácejí na své původní hodnotě, ale ještě na ní získávají. Jsou i nadále masově čtena a hojně citována. Právě díky knihám těchto autorů můžeme hledat správné úhly pohledu na celou druhou polovinu 20. století, klást si otázky, které by nás jinak možná ani nenapadly, a hledat na ně odpovědi, které nám umožní lépe pochopit ono nedávno skončené období.

Další tři kapitoly jsou věnovány mezinárodnímu uspořádání, které trvalo čtyři desetiletí a které do dějin vešlo pod pojmem studená válka. Největší historický význam tohoto období spočívá ve dvou jeho hlavních charakteristických rysech. Prvním z nich byla stále výraznější rivalita mezi dvěma hlavními dominantními státy, které se shodovaly v tom, že byly statutárními státy. Tím se studená válka od samého počátku zásadně lišila od situace po roce 1918, kdy proti sobě stály na jedné straně statutární státy a proti nim státy revizionistické.

Druhý hlavní charakteristický rys studené války spočíval v tom, že byla prvním mezinárodním uspořádáním, které neskončilo další válkou mezi hlavními aktéry, ale naopak mírovou přeměnou. Nešlo však o pouhé přiměřené ústřední rivaly, ale o období, které trvalo čtyři desetiletí (což je dvojnásobná délka ve srovnání s meziválečným obdobím), a proto tvoří velkou inspiraci pro současnost i budoucnost, proto trvale poutá velký zájem historiků, politologů, specialistů na mezinárodní vztahy, zejména pak na bezpečnostní studia a v neposlední řadě i studentů celé řady společenskovědních oborů.

O studené válce již byly napsány stovky, ne-li dokonce tisíce monografií a tisíce odborných statí v mnoha jazycích, které se tomuto pozoruhodnému námětu věnovaly z mnoha nejrůznějších úhlů pohledu. Proto nebylo jednoduché nalézt takový přístup, který by ještě nebyl v české historiografii studené války náležitě uplatněn a který by tedy byl v něčem inovativní, a tím pádem i přínosný.

Studené válce jsou věnovány tři nosné kapitoly této knihy. Jsou psány tak, že jejich inovativní charakter se projevuje ve dvou směrech. Prvním z nich je hodnocení zlomových událostí, během nichž se v prvních letech po skončení druhé světové války rozhodovalo o tom, že se neudrží duch strategické spolupráce a že se namísto něho naopak rychle prosadí vzájemná konfrontace. Těmito událostmi se zabývá především druhá kapitola, která studenou válku představuje jako kolísání mezi pozitivním a negativním mírem. Zaměřuje se na hlavní zlomové události studené války, které měly zásadní dopad na osudy míru a války v celém tomto období.

Na základě Carrovy inspirace se první části této kapitoly budou zabývat otázkou, proč se tak rychle prosadil konfrontační rámec mezinárodního uspořádání a kdo všechno za to nese zodpovědnost. Neomezí se přitom na zavedený jednostranný pohled, který ze všeho obviňuje pouze SSSR a jeho vedoucí činitele od Stalina přes Chruščova a Brežněva až po Černěnka. Jistěže, jejich vina je jasná a je spojena především s takovými událostmi, jakými bylo drancování zemí střední a východní Evropy, bezohledné vnučování prosovětských režimů, dvě krize vyvolané v Berlíně (1948 a 1961), podpora expanzivních sil v Koreji a ve Vietnamu, vyprovokování karibské krize jakožto vůbec nejvážnější krize v celých dějinách studené války, vojenské intervence do Maďarska, Československa a Afghánistánu, posedlost jadernými zbraněmi a další a další. Tato vážná provinění nejsou obcházena, popírána, ba ani zlehčována, je jim věnována náležitá pozornost.

Nedílně s tím tato monografie upozorňuje také na to, že chyby dělali i západní státníci od Trumana přes Churchilla, Johnsona až po Reagana a že i jejich chyby měly závažné dopady na vývoj mezinárodních vztahů, a zejména osudů války a míru. Proto je na stránkách druhé a třetí kapitoly velká pozornost věnována událostem v Řecku, tzv. Trumanově jaderné diplomacii, vyhlášení jeho doktríny, Marshallovu plánu a dalším významným událostem, které vyústily v nastolení konfrontačního rámce mezi hlavními vítězi nedávno skončené světové války. Významnou součástí kapitoly bude hledání odpovědi na otázku, kdo první začal spoléhat na vojenskou sílu a strategickou převahu, kdo jako první použil své ozbrojené síly na území jiného státu, aby mu vnutil politické uspořádání – proto se poněkud podrobněji zastavíme u občanské války, která vypukla v Řecku na konci roku 1944, a u otázky, jak a proč se v této strategicky významné zemi východního Středomoří angažovaly celkem tři z pěti hlavních vítězných mocností druhé světové války a potažmo i stálých členů nově vzniklé Rady bezpečnosti OSN. Dalším jejím

námětem je série odtajněných dokumentů z prvních poválečných let, jimž se naprostá většina hodnocení studené války tak úzkostlivě vyhýbá, že se z nich stalo jakési tabu. Jedná se o plány jaderných úderů na SSSR, na kterých se v USA začalo pracovat již v prvních měsících po skončení druhé světové války, tedy v době, kdy SSSR byl těžce poškozen a sám jaderné zbraně neměl. Stranou hodnocení prvních poválečných let nezůstanou ani mezinárodní okolnosti a důsledky Marshallova plánu, který velice vážně ovlivnil země střední a východní Evropy včetně tehdejšího Československa.

Dále se kapitola zaměří na velké mezinárodní krize (suezská v roce 1956 a karibská v roce 1962), války na tzv. periférii (korejská válka v letech 1950–1953 a vietnamská válka v letech 1965–1973). Budou v ní vyjádřena kritická hodnocení především na adresu vedoucích činitelů SSSR (Stalina, Chruščova a Brežněva), kteří vždy podporovali rozpínavé, expanzivní síly, a tím se přičinili o vypuknutí tzv. periferních válek a potažmo i o zvýšení mezinárodního napětí a konfrontace na celosvětové úrovni. Kriticky bude posouzen i postup USA v korejské válce po odražení invaze vojsk Korejské lidově demokratické republiky a rovněž tak postup Francie a posléze i USA ve Vietnamu.

První dvě kapitoly věnované studené válce zhodnotí i příznivá období, která byla výsledkem mezinárodních jednání, především pak jednání o Smlouvě o nešíření jaderných zbraní (Treaty on the Non-proliferation) a americko-sovětských jednání o kontrole zbrojení. Kvůli nim se ve studené válce střídaly nejen fáze mezinárodního napětí (zejména 50. léta a pak přelom 70. a 80. let), ale i fáze uvolnění (období po karibské krizi a druhá polovina 80. let). Zvláště velká pozornost se zaměří na závěrečnou etapu studené války, jejímiž hlavními aktéry byli prezidenti Reagan a Gorbačov, kteří podepsali první a doposud jedinou odzbrojovací smlouvu jaderného věku.

Druhým směrem, v němž se projevuje inovativní charakter této knihy, je etapizace studené války na základě úlohy, kterou v celém jejím průběhu hrály jaderné zbraně. Celé období čtyřiceti let bipolární konfrontace je rozděleno celkem do šesti etap. V každé z nich byl určitý poměr sil na poli jaderných zbraní a ten vytvářel základní rámec pro vztahy mezi hlavními aktéry. Rozhodujícím způsobem ovlivňoval jejich strategické chování a jejich bezpečnostní kulturu a potažmo s tím i osudy války a míru ve světě. Vedl je k maximální obezřetnosti a zdrženlivosti, zejména pak k tomu, že se vždy snažili vyvarovat se přímé vzájemné vojenské konfrontaci. Kvůli tomu se nahromaděné napětí ventilovalo v tzv.

periferních, tedy okrajových válkách. Etapizace studené války je námětem třetí kapitoly, která je také vůbec nejrozsáhlejší kapitolou celé knihy.

Čtvrtá kapitola této knihy má syntetický charakter a soustředí se na hlavní poučení, která z tohoto období vyplývají. Hodnotí výjimečnost studené války, a to především z pohledu stability mezinárodního míru a postupů při odvrácení hrozby války mezi hlavními aktéry onoho tolik pozoruhodného mezinárodního uspořádání. Bude se zabývat především otázkou, jaké byly klady a minusy strategie jaderného odstrašování, do jaké míry tato strategie přispěla k odvrácení hrozby války a k udržení míru ve světě. Několik stránek bude věnováno i soustavně diskutované otázce, kdo studenou válku vyhrál a kdo z ní vyšel jako poražený. Součástí kapitoly bude i hodnocení úlohy nejvýznamnějších politických osobností čtyřiceti let studené války.

Pátá, závěrečná kapitola této knihy je věnována poslednímu desetiletí, které nastalo po skončení studené války a je označováno souhrnným pojmem globalizace. Je to období, které začalo obrovským uvolněním mezinárodního období, nečekaným oslabením hrozby války a rozsáhlou demilitarizací mezinárodních vztahů. Druhá polovina posledního desetiletí byla nepříznivě ovlivněna násilným rozpadem někdejší Jugoslávie, který vyústil v několik válek mezi státy někdejší jugoslávské federativní republiky. Nakonec se území bývalé Jugoslávie stalo i dějištěm první válečné akce mimo hranice NATO. Ta je dodnes velice kontroverzní – vedle svých stoupenců má i řadu kritiků, a navíc některým tehdejším prezidentům (zejména pak americkému a českému) udělala velikou skvrnu na jejich celkové politické bilanci a reputaci.

Pro lepší úvodní představení této kapitoly následuje tabulka, jež napovídá, na která klíčová období a zlomové události se celá tato kniha ve svých čtyřech kapitolách zaměřuje. Bude to celkem šest etap ve vývoji studené války a po nich bude následovat rozbor hlavních rysů a zlomových událostí období globalizace.

Součástí páté kapitoly je také proces rozšiřování NATO po skončení studené války. Připomínají se diskuze z první poloviny 90. let, jejichž hlavním námětem byla otázka, zda je vůbec vhodné a nutné, aby se NATO rozšiřovalo. Dále tato část kapitoly uvádí, kdo byli hlavní aktéři a iniciátoři rozšiřování NATO a jaké byly nosné argumenty. Zároveň s tím se zabývá i argumentací těch, kteří o smyslu rozšiřování NATO pochybovali, nebo jej dokonce otevřeně odmítali a považovali jej za chybné řešení.

Tabula č. 1: Klíčová období a zlomové události druhé poloviny 20. století

	Klíčová období	Zlomové události
1945		8. 5. 1945: kapitulace Německa 2. 9. 1945: kapitulace Japonska
1947	Definitivní nastolení systému bipolární konfrontace	Trumanova doktrína, Marshallův plán
1947–1989: studená válka	Počátek 1. etapy studené války Počátek 2. etapy studené války Počátek 3. etapy studené války Počátek 4. etapy studené války Počátek 5. etapy studené války Počátek závěrečné etapy studené války Ukončení studené války	Berlínská krize 1948–1949 Založení NATO První sovětský jaderný výbuch 1949 Korejská válka 1950–1953 Suezská krize 1956 Sputniková krize 1957 Vznik rámce vzájemného zaručeného zničení Karibská krize 1962 Vietnamská válka 1965–1973 Nástup strategie kontrasíly Krize euroraket na přelomu 70. a 80. let 1985: Gorbačovův nástup k moci 1985: ženevská schůzka Reagan – Gorbačov 1987: Washingtonská smlouva a Smlouva o likvidaci jaderných zbraní středního doletu ¹ 9. 11. 1989: bourání berlínské zdi – Faktický konec studené války Listopad 1990: pařížská konference: Oficiální konec studené války
1990	Začátek globalizace	Operace Desert Storm 1991 Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě 1991 START I a START II Války na území bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie Operace Allied Force 1999

¹ Jaderné zbraně středního doletu se pohybují v rozmezí (500–5500 km).

1. Teoretická východiska

Tato kapitola je věnována osudům války a míru v letech 1945–1999 a sestává z několika částí. Na jejím počátku je několik stránek, které představují hlavní teoretické proudy a jejich význam pro hodnocení dějin 20. století, zejména pak pro jeho druhou polovinu. Zaměřují se především na realismus, idealismus, konstruktivismus a kritické teorie.

Další části této kapitoly byly koncipovány především na základě metodologického odkazu Edwarda Carra (Carr, 1967). Jejich prvním společným jmenovatelem je snaha zaměřovat se na hlavní příčiny (rational causes), které mohou být zobecnovány. Hlavním smyslem tohoto hledání příčin bylo hromadění odpovědí na otázku: „proč“. Tedy na otázku, proč vůbec studená válka vypukla, jaké byly její hlavní příčiny, proč trvala tak dlouho, proč přinesla tak častá období militarizace a vysokého mezinárodního napětí, proč muselo přijít tolik vážných krizí, než si hlavní aktéři dokázali říci, že válku nechce ani jeden z nich a že jejich společným přáním je ukončit tak dlouho trvajících konfrontačních vztahy.

1.1 Druhá polovina 20. století z pohledu teorie mezinárodních vztahů

Na samém počátku hodnocení druhé poloviny 20. století je nezbytné připomenout, že ani zdaleka neexistuje jeho jednotný výklad, na kterém by se shodli všichni autoři, vyučující nebo jejich studenti. Jako v každé společenské vědě se i na tomto poli setkáváme s řadou rozdílných přístupů, hodnocení a závěrů. Stejně jako celé lidské dějiny jsou i dějiny 20. století hodnoceny několika rozdílnými způsoby. Z tohoto důvodu je nezbytné připomenout hlavní teoretické proudy a jejich základní východiska.

1.1.1 Realismus jako skeptický náhled

Realisté tvrdí, že historie se v podstatě donekonečna opakuje, zdůvodňují to třemi hlavními argumenty. Především se podle jejich názoru v podstatě vůbec nemění lidská povaha. Ta je podle realistů více ovlivněna přírodou nežli výchovou (nature rather than nurture). Proto člověk jedná především instinktivně a jeho hlavním cílem je ovládat jiné lidi. A v neposlední řadě realisté považují člověka za sobce, který prosazuje především svoje zájmy, a proto se nevyhnutelně dostává do konfliktů s jinými lidmi. Z těchto důvodů se často říká, že realismus se vyznačuje biologickým determinismem, který se promítá i do realistického náhledu na chování států.

Realisté zdůrazňují, že každý stát se chová velmi podobně jako lidský jedinec a musí spoléhat především sám na sebe, a tak se v mezinárodním prostředí prosadil stav nazývaný self-help systém (Morgenthau, 1993). Každý stát usiluje o to, aby zlepšil své postavení ve srovnání s jinými státy, a snaží se získat relativní výhody (relative gains). Navíc mezi státy, stejně jako mezi lidmi, přetrvává nedůvěra a řevnivost, a proto velmi často vyvstávají bezpečnostní dilemata, při kterých je upevnění bezpečnosti jednoho státu vnímáno jako ohrožení bezpečnosti jiného státu. A třetím klíčovým argumentem realistů je závěr, že lidstvo není schopno vytvořit celosvětovou vládu, a tak přetrvává anarchický stav, který je z pohledu realismu vůbec ústřední charakteristikou všech období dějin lidstva (Waltz, 1979). Všechny tři základní argumenty realistů dodnes představují velice relevantní teoretické východisko pro hodnocení celého trvání studené války.

Pokud jde o mír, jsou realisté přesvědčeni, že jej lze dosáhnout nebo udržovat celou řadou prostředků a nástrojů, jimiž jsou zejména vyjednávání, vytváření koalic, odstrašování (Wohlstetter, s. 211–234; Khan, 1962). Z tohoto úhlu pohledu nabízí vývoj míru a války v letech 1945–1999 nesmírně rozsáhlý a bohatý soubor událostí, které přímo volají po vysvětlení právě z pozic realismu. Platí to především o vytvoření dvou hlavních antagonistických koalic a o jejich následném fungování a v neménějším rozsahu také o bohatém a dramatickém vývoji koncepce jaderného odstrašování.

1.1.2 Liberalismus a jeho optimistický přístup

Liberalismus jako druhý teoretický proud zastává mnohem optimističtější stanoviska. Základní inspiraci čerpá z idealistického přesvědčení, že

člověk je více ovlivněn výchovou nežli přírodou a že se postupně stále více řídí rozumem a dosaženým vzděláním. Idealisté jsou přesvědčeni, že člověk se řídí morálními hodnotami a ideály a že díky tomu může být sklon k řevnivosti překonáván vírou v harmonii zájmů a upřednostňování diskuzí, debat a jednání. Liberalismus zastává názor, že lidstvo se stále více blíží ke stavu, kdy může žít v míru. Základní předpoklady pro úspěch spatřuje v upevňování mezinárodního práva (jež vytváří rámec pro vztahy mezi státy a národy) a v posilování úlohy mezinárodních institucí – odtud často používané označení *liberální institucionalismus*. Za další klíčový faktor pokroku v lidských dějinách liberálové považují šíření demokracie. A v neposlední řadě tvrdí, že důležitou úlohu v lidském pokroku hrají mezinárodní spolupráce, vzájemná provázanost a mírové soužití. Liberalismus tedy věří, že lidstvo se vyvíjí směrem k pokroku a neustále se zdokonaluje.

Velkým námětem je vztah mezi demokracií a mírem. Liberální pacifisté zastávají názor, že demokratické státy by vůbec neměly vést žádné války, tedy nejen války mezi sebou, ale ani války proti nedemokratickým státům (Jervis, 2003). Naproti tomu teorie demokratického míru říká, že demokratické státy mají právo, ne-li dokonce povinnost vést války proti nedemokratickým nebo diktátorským státům, které představují hrozbu pro mezinárodní mír a bezpečnost (Mearsheimer, 1990, s. 5–56). Právě tato teorie představuje jedno z ne zrovna velkého množství východisek, která liberalismus nabízí pro vysvětlení studené války jakožto specifické podoby totální války. Teorie demokratického míru nabízí možnost studovat studenou válku jako velice specifickou podobu totální a dlouhotrvající konfrontace, jejímž cílem je vyhnout se skutečné válce mezi hlavními aktéry a jejich vzájemné napětí ventilovat na tzv. periferii.

Dalším možným příspěvkem liberalismu pro studium studené války je tvrzení, že demokratické státy vytvářejí zóny míru, jejichž státy mezi sebou neválčí. Totéž samozřejmě platí o přesvědčení idealistů, že veřejné mínění v demokratických státech *nemá žaludek* na války a upřednostňuje vyjednávání před konfrontací. A v neposlední řadě je inspirace idealistů obsažena také v tom, že se odvolávají na kulturní svazky mezi demokratickými zeměmi, jež jsou dalšími brzdami pro vypuknutí válek.

Při výzkumu studené války může obstát i tvrzení realistů, že i demokratické režimy vedou války, a to jak proti nedemokratickým státům – např. USA vedly vleklou a velice krutou válku ve Vietnamu, kde před nimi válčili také Francouzi – navíc u těchto válek měly podporu velké části veřejnosti, a to zejména v USA až do konce roku 1968.

1.1.3 Konstruktivismus a jeho důraz na bezpečnostní kulturu

Konstruktivismus jako další významný myšlenkový proud je na vzestupu od skončení studené války. Zdůrazňuje, že neexistuje žádná objektivní sociální nebo politická realita, která by existovala nezávisle na tom, jak je chápána a interpretována. Přední autor tohoto proudu A. Wendt to vysvětlil slovy, že anarchie je tím, jak k ní přistupují státy. Jedny ji považují za hrozbu, jiné v ní vidí příležitost k naplnění svých zájmů (Wendt, 1999).

Dále se konstruktivismus vyznačuje důrazem na vztah mezi činiteli a strukturami. Na poli výzkumu války a míru a jejich úlohy v dějinách lidstva je jeho velkým přínosem pojem bezpečnostní a strategická kultura a její kritéria, jimiž jsou unilateralismus vs. multilateralismus, militarismus vs. politická řešení, prevence vs. preempce. Ukazují totiž, že unilateralismus se často doplňuje s militarismem a s preemptivními akcemi, protože takřikajíc zkracují a urychlují cestu k dosahování cílů velkých a silných států, zejména pak těch, jejichž cílem je získat nebo upevnit postavení hegemonu. Vyznavači těchto dvou přístupů zpravidla málokdy váhají s vyhlášením a vedením válek. Naproti tomu multilateralismus a upřednostňování politických řešení před vojenskými spolu s důrazem na dlouhodobé preventivní působení upevňují mír a oslabují sklony k vyhlášení válek.

Konstruktivistická teorie tedy představuje velice bohatou sadu nástrojů k tomu, jak zpětně hodnotit studenou válku. Ta v mnoha směrech byla především tím, co si o sobě navzájem mysleli její hlavní aktéři, jak vzájemně konstruovali své obrazy jakožto bezpečnostní hrozby. Tyto konstrukce začaly Kennanovou teorií zadržování, pokračovaly přes NSC-68 a Brežněvovu doktrínu až po Gorbačovovo nové politické myšlení.

1.1.4 Kritické teorie

Kritické teorie zaujímají kritická stanoviska jak k realismu, tak i k liberalismu. Vytykají jim, že legitimizují svět, jenž se vyznačuje nerovnováhami a nespravedlnostmi. Samy sebe naopak prezentují jako vyzyvatele stávajícího statu quo a jeho základních hodnot, norem a předpokladů. Jsou teoriemi emancipativními, protože se angažují ve prospěch znevýhodněných a slabších, a jsou tak více či méně politicky angažované – mají několik proudů.

Klasický marxismus je materialisticky deterministický a vyznačuje se „teologickou vírou“ (Heywood, 2011, s. 69), že sociální vývoj směřuje k nastolení diktatury proletariátu a že trvalého míru nemůže být dosaženo dříve, než bude odstraněno vykořisťování v národním i mezinárodním měřítku. Právě to byl po celou dobu studené války základ kremelského přístupu k problematice míru a války, všechny klíčové události byly posuzovány a řešeny s odkazem na tzv. třídní hlediska a souvislosti.

Dále marxismus zdůrazňuje, že hybnou silou lidských dějin jsou materiální a ekonomické faktory. Dějiny vysvětluje jako střety mezi vykořisťujícími a vykořisťovateli. Jejich smysl spatřuje v postupu od jedné společensko-ekonomické formace k další, vyspělejší. Právě z těchto pozic se odvíjel přístup politických elit SSSR a jeho satelitních států k soupeření mezi dvěma soustavami po celou dobu studené války. Ale zároveň s tím se v západních zemích rozvíjel neomarxismus, ten se na rozdíl od sovětského dogmatismu zřekl ekonomického determinismu a výsadní úlohy proletariátu.

Dalším proudem kritické teorie je teorie závislosti, která hovoří o tom, že kapitalistický svět je rozdělen na jádro, poloperiferii a periferii, z níž hodně čerpají antiglobalizační hnutí. Jejím čelným představitelem je americký neomarxista I. Wallerstein (Wallerstein, 2004).

Každý z výše uvedených a velmi stručně představených teoretických proudů nabízí jeden z možných úhlů pohledu na lidské dějiny v kterékoli epoše či etapě. Žádný z nich neposkytuje úplnou a vyčerpávající odpověď, která by zcela vyvracela všechny ostatní.

1.2 Nejvýznamnější autoři a jejich teoretická inspirace pro hodnocení 20. století

Hodnocení války a míru ve 20. století vychází z několika celosvětově známých a velice často citovaných autorů, jejichž díla mají klíčový význam pro pochopení nedávno skončeného století jako takového. Jsou jimi Eric Hobsbawm, Edward Carr, Goerge Kennan, Johan Galtung a Raymond Aron.

1.2.1 Důvody volby jednotlivých autorů

Britský historik Eric Hobsbawm ukázal na význam válek ve 20. století, a zejména na jejich ideologickou předurčenost. Návaznost

na Hobsbawma se odráží ve struktuře a zaměření celé této knihy. Její hlavní pozornost se soustřeďuje na období po skončení druhé světové války a na následující studenou válku. Ale na rozdíl od Hobsbawma tato kniha nekončí zánikem studené války, ale do historie 20. století zahrnuje i dobu po jejím skončení, dobu, ve které v prvních letech došlo k rozsáhlému uvolnění mezinárodního napětí, ale do jejíž bilance patří i dvě velké války, které vedly USA spolu se svými spojenci (Irák 1991 a Jugoslávie 1999).

Americký diplomatik a vynikající teoretik George Kennan se ve velké diplomacii pohyboval již ve 30. letech a během druhé světové války, nejvýrazněji ale vynikl především na samém počátku studené války, kdy zformuloval strategii zdržování (Harper, 2012). Toto pojetí je dodnes zásadně důležité i proto, že na samém počátku 50. let 20. století bylo výrazně překrouceno nadměrným důrazem na vojenský rozměr (Kennan, 1972). Kennanovy myšlenky a přístupy se proto objevují především ve třetí a čtvrté kapitole této knihy, které jsou věnovány studené válce. Z tohoto důvodu není Kennanovi, na rozdíl od tří ostatních autorů, věnována samostatná část této podkapitoly. O to větší pozornost se na něj zaměří v kapitolách věnovaných studené válce.

Norský matematik Johan Galtung se stal zakladatelem oboru mírová studia (peace studies). Díky svým vynikajícím matematickým a analyticko-syntetickým schopnostem vypracoval ucelený a velice sofistikovaný systém výzkumu míru. Nejznámější je jeho dělení míru na negativní a pozitivní mír. A je to právě toto dělení, které prostupuje všemi kapitolami této knihy. Je uplatněno při studiu a hodnocení meziválečného období, studené války i vývoje v době globalizace.

A konečně, francouzský sociolog a politolog Raymond Aron je velkou inspirací především proto, že poukázal na dvě složky politiky každého státu (diplomacie a strategie). V návaznosti na to rozdělil cíle států na dva druhy (přežití vs. expanze) a velice pregnantně vymezil tři základní kritéria pro posuzování druhého z těchto cílů. Proto i on, stejně jako Johann Galtung, prostupuje všemi kapitolami této knihy.

Následující odstavce a stránky se u významu a přínosu každého z těchto autorů zastaví podrobněji.

1.2.2 Eric Hobsbawm a jeho „krátké 20. století“

Jedním z celosvětově nejcitovanějších autorů, zabývajících se problematikou války a míru ve 20. století, je britský historik Eric Hobsbawm. Ten

je na jedné straně velice uznávaný pro své encyklopedické znalosti světových dějin v 19. a ve 20. století, které zúročil ve své trilogii knih *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (vyšla v roce 1962), *The Age of Capital: 1848–1875* (vyšla v roce 1975) a *The Age of Empire: 1875–1914* (vyšla v roce 1987).

Ale na druhé straně je Hobsbawm velice často kritizován pro svoji shovívavost vůči kruté bilanci sovětského experimentu v letech 1917–1989, ale zejména pak vůči masovým zločinům stalinistické diktatury. Ta se nejvýrazněji projevila v jeho stěžejním díle nazvaném *The Age of Extremes. Short Twentieth Century 1914–1991* (vydána v roce 1994). Ale pokud se přeneseme přes tento nesporný a oprávněně kritizovaný prohrěšek, ukáže se nám velká hodnota této knihy, jež spočívá na několika pilířích. Prvním z nich je brilantní syntetické zobecnění úlohy velkých ideologií ve 20. století (socialismus, komunismus, fašismus, doznívajícím liberalismus, konzervatismus a myšlenka sociálního státu). Druhým pilířem je zavedení konceptu „krátkého 20. století“, jež zahrnuje období od vypuknutí první světové války až do skončení studené války. Třetím pilířem je shrnující celosvětový záběr Hobsbawmovy knihy.

Z hlediska proměn války a míru v nedávno skončeném století je Hobsbawmova kniha z roku 1994 inspirativní především proto, že ukazuje na rozhodující úlohu válek a na pomíjivost míru. Pokud jde o úlohu válek, Hobsbawm poukázal na jejich ideologickou předurčenost, a to zejména v případech druhé světové a studené války. Při hodnocení míru znamenitě vystihl jeho křehkost v dobách, kdy diktátoři nebo silní autoritativní vůdci šli neústupně za prosazením zájmů svých zemí.

1.2.3 Edward Carr a jeho pojetí dějin 20. století

Také tento autor je velice kontroverzní. Na jedné straně se uznává jeho nesmírná erudice a schopnost vykládat dějiny. Ale zcela jinou věcí jsou některá konkrétní hodnocení klíčových událostí 20. století, která vyvolávají otázky. Týká se to především jeho příliš shovívavého vztahu k bilanci zahraniční politiky V. I. Lenina, a zvláště pak jeho nástupce J. V. Stalina. Totéž platí i pro jeho přístup k politice hitlerovského Německa a jeho spojenců, kdy kruté metody neustálého rozšiřování, tzv. *Lebensraum*, hodnotil jako pouhý důsledek toho, že Německu nebylo umožněno, aby ve střední a východní Evropě mělo svoji výlučnou sféru ekonomického vlivu.